

TIBORI TÍMEA

A kulturális tér változásának hatásai a művészetre

Kitekintés Európára

Európai keserűség. Bad taste. Az európai kulturális sajtót olvasva sokszor találkozunk ezzel a megfogalmazással. A 21. század első meghatározó társadalmi problematikája, ami éppen kulturális identitásunk elvesztésében, jövőkép nélküliségünkben mutatkozik meg. A szórakoztatás és a „magas” művészet szétválik, a televízióból „b-trash movie-k” azaz „b” filmek ömlenek, a kereskedelmi gondolkodás, a gyors megtérülés mindenben tetten érhető és a globális felgyorsulás egyre inkább felszínessé teszi a társadalmakat és sodorja a kultúrát a perifériára. A tömegtermelés mindenütt jelen van, az uniformizáltság, valamint az alacsony kultúra könnyű elérhetősége, ezáltal a lakosság „szellemi GDP”-jének rohamos csökkenése következtében a manipuláció hatása exponenciálisan növekszik.

A „magas” művészet láthatatlan *szubkultúrába* szorul, önállóan működő sejtté válik, önellátó lesz, mely egyre inkább eltávolítja a lehetséges kapcsolódási pontoktól. Nem lesz többet hatással a közízlésre, sem a köz érdeklődésére, létezéséről mindössze egy szűk csoport tud már. Félő azonban, hogy a világméretű gazdasági hálózatok, melyek a tömegtermelést irányítják, ezeket a parányi egysejtűeket egyszerűen eltapossák, nyom nélkül eltüntetik.

Ez a helyzet meghatározó kérdéseket vet fel a jövőre nézve. A harminc évvel ezelőtt megfogalmazott irányvonalak mára ódivatúvá váltak. Az akkor csak a jobb sci-fi regényekben megálmodott új technológiák, új médiumok, az internet gondolkodásra kényszerítenek minket, az értelmiséget új kihívások elé állítják.

„*Hanyagló az a civilizáció, mely nagyobb jelentőséget tulajdonít emlékezetének, mint a jövőjének.*” Ez a Pierre Bouleztól származó mondat bármelyik kortárművészeti kezdeményezés mottója lehetne. S bizony nem könnyen találunk ellenérveket arra, hogy az európai civilizáció ebben az értelemben hanyatlik, hiszen a koncerttermek műsorainak kilencven százalékát száz évnél korábbi zenék teszik ki, az igazán nagy sikerű képzőművészeti kiállítások zöme is 1950 előtt készült alkotásokat tár a közönség elé, s a nagyközönség a színházi életben is inkább vevő a klasszikusokra (mind a szöveget, mind a rendezői stílust tekintve), mintsem kortárs darabokra. S hogy a „kortárs” szó pejoratívvá válásában mennyire tehetőek felelőssé maguk a művészek, az a végeredmény szempontjából vajmi keveset számít.

Napjainkban, a világ a nemzetközi hálózatok és egyezmények összefonódásának köszönhetően kitárul. Mindez szerkezeti átrendeződéshez vezet a közösségeken belül, amelyek önmagukban, nem lehetnek aktívak, csak ha a többi közösséghez kapcsolódnak, ez azonban a „világméretű tömeg” által beszipantott és elnyelt osztályok eltűnéséhez vezet. A kereskedelmi és politikai utak megnyitását követően nem csak az életterek alakulnak át, amelyben az emberek tevékenykednek. A „modern nomádok”, akik pusztán a munkával összefüggő okok miatt gyakran kénytelenek szakítani a helyhez kötöttséggel, átalakítják a városok szerkezetét is. Az, ami

polgári értelemben az előző két század folyamán még helytálló volt, vagyis hogy a városközpontban állt egy múzeum, egy színház és egy koncertterem, mára már elavult dolog, pedig éppen ezek az intézmények azok, amelyek a művészetet közvetítik. Óriási mértékű nyitás tapasztalható a művészet olyan újabb változatos formái és újabb helyszínei felé, amelyek hatása grandiózus és meglepő, ugyanakkor a szériaelőállítás miatt divatos is. A művész életét egy magányos futóhoz hasonlíthatjuk, ahol az Internet bekapcsolódása végteleníti a pályát, a versenyt, akár kifulladásig.

A társadalmak saját kulturális megszűnésükön munkálkodnak. A kollektív emlékezet miatt csak egy üledékes réteg képződik memóriánkban, nem pedig olyan táptalaj, amelyből az újdonság csírája kihajthatna. De vajon nem éppen ebből a „semmi-ből” hajthat ki az újdonság csírája? – kérdezzük újra meg újra.

A művészet legjobb esetben is csak közvetítő, kommunikációs közeg, az intelligens vita kultúrájának megteremtésére szolgáló eszköz. Az agresszív formák megjelenésének alternatívája.

Ha figyelembe vesszük a mai Európát, amely egyesülésre törekszik, kell, hogy legyen egy olyan politikai akarat is, amely tiszteletben tartja a különböző népeknek otthont adó államok sajátosságait, jellegzetes kulturális eredményeit, az élni hagyni, létezni és fejlődni tudást úgy, hogy a külföldet beépíti ebbe a nagy korporációba, amit Európának neveznek.

A látási észlelés, és képi gondolkodás dominanciája már elég régóta közzismert az európai kultúrtörténetben. A XX. században ugyan sokáig háttérbe szorította a verbalitás központú szemlélet, az utóbbi években egyre több filozófus és pszichológus „fedez fel” újra, hogy a „gondolkodás őseredeti anyagát képzetek, nem pedig szavak alkotják”, vagyis az emberi intelligencia alaprétege vizuális (Nyíri, 2001); „képeket megérteni, képekben gondolkodni, képekkel kapcsolatban érzelmeket érezni, sőt képekben kommunikálni az emberi természet alapvetőbb rétegéhez tartozik, mint a szavakban történő gondolkodás és kommunikáció” (Nyíri, 2001).

A képek sokkal erősebben hatnak ránk, mint a szavak. Ezt az is jól bizonyítja, hogy a képeknek mindig is kiemelt jelentőségük volt az emberiség történetében a barlangrajzoktól, és a Biblia Pauperorumtól kezdve, a reformáció sokszorosított grafikáin át, korunk képdömpingjéig. A képeket teljesen „betiltani” sohasem sikerült.

Képkorszakban élünk: képek vesznek körül bennünket mindenütt, olyan mennyiségben, mint a történelemben ezelőtt még soha. A plakátok, reprodukciók, fotók, képesújságok, televízió, mozi, képeslapok ontotta képáradat az utóbbi évtizedben tovább bővült a számítógépes grafika, digitális kamera és fényképezőgép, valamint legújabban a mobiltelefonok segítségével létrehozható képekkel. A hétköznapi emberek maguk is képalkotókká válnak.

Nyíri Kristóf szerint a változások lényege, hogy a „mentális képalkotás képessége ismét növekvőben van”, és az emberek „kezdik magukat *otthonosan* érezni a képek körében, a képekkel való tevés-vevés olyan gazdag tapasztalatára tesznek szert, amely példátlan az írott történelemben”.

Vannak azonban, akik borúlátóbbak a képdömping tekintetében. Az ő véleményük szerint, az egyre növekvő, egyre silányabb, és agresszívabb képáradat megváltoztatja viszonyunkat a mindennapi látványhoz, és inkább negatívan.

S. Nagy Katalin például úgy véli, hogy a képek ilyen mennyisége és minősége korlátozza képzeletünket, és egyfajta passzivitásban tart; nem vagyunk képesek elmélyülten szemlélni egy-egy képet. A vizuálisan eltompult nemzedékek pedig, már

intellektuálisan sem olyan fogékonyak, hiszen az emberek az információk négyötödét vizuálisan érzélik és fogadják be. (S. Nagy, 1993a)

Hasonlóan vélekedik Almási Miklós is: a képkorszak embere nem tudja a képek üzeneteit magába fogadni, hiszen a világot „dresszírozott” szemmel figyeli, és „betanult látványklisékbe foglalja azt, ami előtte áll”, mert így a legkönnyebb megemészteni. Ami ezeken a kliséken kívül van, egyszerűen észrevétlen marad, hiszen a látnivalók lehetséges köréből csak az kerül be a tudatunkba, amire figyelmünk, látásérzékenységünk, szemléleti formáink vezérlik tekintetünket (Almási, 1982).

A „képzabáló szomorúsága” abból fakad, hogy kielégítetlen marad, mivel mindig újabb, „gyorsan befalható” képekre vágyik. A reklám- és klip-ömlés, a ’kvíz-show’-k, a ’talk-show’-k, az akciófilmek megváltoztatják a prediszpozíciónkat, azt, ahogy kialakítjuk vizuális elvárásainkat. A szemet az extremitás vezeti, hozzá szokunk ahhoz, hogy minden pillanatban történik valami érdekes, és ezt az érdekességet gyors képi tempó, és felszínes információk egészítik ki. Ha valamit nem ilyen tállásban kapunk, unatkozunk. Az önálló műfajjá vált, semmiről sem szóló, a narratív logikát teljesen felbontó klipek és spotok mellett tabuvá válnak a lassabb tempójú, komplex személyiségekkel, kimunkált részletekkel dolgozó filmek. A „vontatottság” is untat. Már nem tudunk a „képernyő mögé” látni, csak az az információ, amit éppen előttünk van, azon túl semmi sincs. Ez a „pictural turn” – ahogy Almási nevezi – fő sajátossága, és ez az, aminek „kulturális vakság”-unkat köszönhetjük.

Almási a megváltozott prediszpozíciót tartja felelősnek azért, hogy ma már máshogy tekintünk a műalkotásokra. Mivel megváltozott a „szűrőberendezés”, a szemünk már mást keres. Egy olyan korban, amikor az írás kultúráját felváltja a képi kultúra, egyre kevésbé vagyunk érzékenyek a festmények, szobrok mélyrétegei iránt. Az „info-centrumú” képnél ugyanis, nem kell, és nem is lehet elidőzni, a művészi kép azonban e nélkül nem tud hatni. Néha ugyan „trendy”-vé válik egy-egy művész, de képeik élvezetere nem vagyunk képesek, mert hiányzik belőlünk a művészileg fogékony befogadás képessége (Almási, 1995).

A művészeti észlelés szociológiai elmélete

Bourdieu abból indult ki, hogy „valamely műalkotás észlelése minden esetben tudatos vagy tudattalan desifírozó műveletet feltételez”. (Bourdieu, 1978:175) Tökéletesen „közvetlen és adekvát” megértés pedig, csak akkor jöhet létre, „ha az alkotó által a művében mozgósított kultúra azonos azzal a kultúrával, illetve pontosabban *művészeti kompetenciával*, amelyet a néző mozgósít a mű desifírozásakor” (Bourdieu, 1978:176). Ha a néző nincs birtokában a megfelelő rejtjeleknek, bekövetkezik a félreértés. Nem veszi észre, hogy „kódolt – éspedig egy másik kód szerint kódolt – közleményekkel van dolga ... és a mindennapi észlelésben megszokott tárgyak desifírozására használt kódot” alkalmazza. Bourdieu szerint ezzel magyarázható, hogy a megfelelő kompetenciával nem rendelkező befogadóban erős az *ábrázolás realizmusa* iránti igény.

A legkevésbé művelt néző csak a Panofsky által jellemzett első befogadási szintig tud eljutni, ami „megcsontított esztétikai élmény”-t eredményez. A *kulturális vakság* tehát a „dekódolás”-hoz szükséges eszközök hiányának az eredménye.

A művészeti kompetencia pedig nem más, mint azoknak a művészeti felosztási elveknek az előzetes ismerete, amelyek segítségével a műalkotást a művészeti univerzumban el lehet helyezni. Kifinomultságának fokát az jelzi, ha a befogadó több egymás utáni felosztást is el tud végezni ezen a rendszeren belül. A kompetenciát az

egyén családi neveltetésének és társadalmi helyzetének köszönheti, és a referencia-csoport diffúz nyomása tartja fenn, támogatja és erősíti.

A művészeti kódok rendszere történelmileg és társadalmilag kialakult rendszer, amit az iskola lenne hivatott átadni a társadalom tagjainak. De „az iskolai oktatás a dolog tendenciáját tekintve annak kedvez, hogy az egyének a már öntudatlanul elsajátított gondolkodási, észlelési vagy kifejezési modelleket tudatosítsák” (Bourdieu, 1978:189), vagyis a művészeti oktatás feltételezi, hogy olyan egyénekké válnak, akik „már előzőleg megszerzett szakértelemmel és jelentős tapasztalati tőkével rendelkeznek..., amely természetesen egyenlőtlenül oszlik el a különböző társadalmi közegek között”. (Bourdieu, 1978:195)

A polgárság a művészeti kompetencia és a nevelés közötti összefüggést zárójelbe téve próbálja legitimálni kiváltáságát.

Minket Bourdieu-nek ez az elmélete nem abból a szempontból érdekel, hogy hogyan támasztja alá általános elméletét a társadalmi rétegek, és az egyenlőtlenségek újratermelődéséről, hanem abból a szempontból, amit a befogadásról, és közvetetten az ízlésről is mond.

A vizsgálatok alapján megállapította, hogy esztétikai befogadásra való képesség elsajátításában az oktatásnak és a családnak, a családi tradíciónak, továbbá a társadalmi-kulturális mező felől érkező hatásoknak van döntő szerepe. A műalkotás által közölt információ annál érthetőbb volt a befogadónak, minél közvetlenebbül találkozott azokkal az explicit és implicit elvárásaival, amelyeket neveltetése és társadalmi helyzete alakított ki benne. (Bourdieu, 1978) Ennek megfelelően, szoros és fordított korrelációt tapasztalt az iskolai végzettség és a realista képek választása között: minél alacsonyabb az iskolai végzettsége valakinek, annál inkább igényli a képi realizmust.

Érdekes adatokat kaptak a befogadók preferenciáinak elemzésekor. A leghíresebb, az iskola által leginkább szentesített művészeket pedig annál inkább választották a megkérdezettek, minél alacsonyabb volt az iskolai végzettségük. Kedvenc festőként modern festőket csak a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező, nagyvárosi múzeumlátogatók említettek. A művelt nézők rendelkeztek a legspecifikusabb művészeti kategóriákkal, és az iskolai végzettség emelkedésével nőtt köztük azok száma, akik művészeti iskolákban gondolkodtak. (Bourdieu, 1991)

Arra is felfigyeltek, hogy a gyakori múzeumlátogatás, rendszerint, más kulturális tevékenységek gyakorlásával is együtt járt (hangverseny-, színházlátogatás).

A társadalomkutató, látva a hosszú távú tervezés lehetőségét, ujjongva válogat különféle surveyk adataiban, és úgy véli, szabadjára engedheti végre a fantáziáját. De elég a rendszerezés, a válogatás első órája, alapfogalmak ahhoz, hogy a kezdeti végtelen tér-idő ismét korlátozottá váljék.

Miben rejlik, mi okozza ezt a megtorpanást? Szubjektív vallomással tartozom: keresem a változás elméleti és gyakorlati összefüggéseit, a globális és a lokális folyamatok egymásra hatásából adódó, prognosztizálható fejleményeket, s mindezek lenyomatát a társadalmi lényeg, az egyének mindennapi választásaiban, érték-képze-teiben és viselkedésében, szokásaiban, ill. a nem tipikus magatartásformákban. A készítés háttérében az a személyes érdeklődés áll, hogy e program alkalmat ad annak áttekintésére, mit is gondolunk, mire használjuk az individuumban rejlő generatív és kreatív készségeket, milyen képességek fejleszthetők a különféle kompetenciák alapján. Ebből a megközelítésből kiindulva nem csupán didaktikus megfontolás vezérel akkor, amikor a szándéktól a cselekvésen, viselkedésen át a teljesítményt,

mint a készségek, képességek együttesét értelmezze a lehetséges „legjobb jövő” szempontjából.

A dilemma összetett: egyszerre a kívánatos jövőt kellene megrajzolni mai tudásunkkal, prognózisaink alapján, de figyelemmel kell lennünk a lehetséges nehézségekre, buktatókra, tévedésekre. Különösen differenciált látásmódot követel az életmód változása, s benne a szabadidő átalakulásának leírásakor. Érdemes tehát a valóságról (magunkról, s a bennünket körbevevő, motiváló társadalmi közegről), annak szerkezeti és tartalmi jegyeiről szólni, utalva az átalakulás ok-okozati összefüggéseire, várható megjelenésformáira és hatásaira.

Ha lehántjuk néhány közkeletű fogalomról a megtévesztő sematikus magyarázatot, a szlogenszerűséget, közelebb jutunk tárgyunkhoz: a jövő felvázolásához az életmód, az életvitel szempontjából.

Elemzésünk alapja (kiindulása és egyben végcélja is) az a cselekvő individuum, akit nem elveszett, eszköztelen, tájékozódni képtelen személynek tekintünk, hanem épp ellenkezőleg, úgy véljük, olyan kiaknázatlan és nagyszámú képességek, készségek birtokosa, aki – megfelelő felkészítéssel, gyakorlattal – alakítója lehet saját és közössége életének rövid és hosszabb távon egyaránt. Megelőlegezve a pozitív kifejeletet, ahol az autonóm személyiség szabad választása alapján élvezi legjobb tudása gyümölcsét (azaz, az összhang létrejön, a siker és az alkotási folyamat öröme hatja át a cselekvőt), létrejön a flow állapota (Csíkszentmihályi, 1998.), az elégedettség érzete – e folyamat kezdetére érdemes kitekintnünk.

A szabadidő-társadalom működőképességének feltétele (amely egyben a demokratikus létforma elidegeníthetetlen része is) *az egyéni kreativitás fejlesztése és szabályozása*. Csak utalásszerűen emlékeztetünk arra a jelentős fordulatra, amelyet a pszichológia egyes iskolaalapítói az „én”, az „ego” működésének feltárásától az alkotói mozzanat, és alkotási folyamat jelentőségének felismeréséig megtettek addig a paradigmaváltásig, ahol már az egyén és a társadalom összefüggésében kellett gondolkodni, s elkerülhetlenné vált az identitás, a kreativitás és az önmegvalósítás együttes vizsgálata. Kezdetben az „én” szerepének kiteljesedését, mint a szabadság megvalósulását értelmezték, így a kreativitás csupán része volt az individuum önmegvalósításának, a motivációk és a szükségletek inspirálója, nem pedig maga az „én helyreállítása” (Kohut, 1977.) amiből már az következik, hogy az egyén hat a szűkebb és a tágabb környezetére, s annál erőteljesebben, mennél sokoldalúbb személyes alkotóképességeinek tárháza.

Messzire vezetne annak elemzése, ismertetése, milyen jelentős fejlődési utat járt be a kreativitás kutatása, de az megkerülhetetlen, hogy dolgozatunk tárgya – „Életünk 2020” – szempontjából ne emlékeztessünk olyan kísérletekre, amelyek közel fél évszázada jelzik számunkra, hogy a megváltozott időfelfogáson belül pl. a szabadidő és a kreativitás éppen a ’leisure’ fogalomhasználatában kapcsolódik össze, ill. alapja a paradigmaváltásnak.

Néhány kutató korábbi víziója mára valósággá vált, gondoljunk csak az olyan kijelentésekre, mint

- Pieper (1952), aki szerint a ’leisure’ a nyitottak attitűdje,
- Willis (1990), aki a fiatalok többlet szabadidejében fellelhető cselekvéseket ’szimbolikus kreativitásként’ értelmezi (ld. a zenei mozgalmak a beattól a punkon át a pop-ig stb.), vagy olyan felfogását, mint
- Godbey-é (1999), aki a kreativitást olyan fontosnak tartja, amely hozzájárul az élet minősége javításához.

De ide sorolhatjuk Rogers álláspontját is (1961), aki az „én” elfogadására ösztönöz, vagy Csíkszentmihályi (1988), aki a flow, a tevékenységek közötti ’áramlás’ fundamentumát a kreativitásban jelöli meg.

A hazai kreativitáskutatás egyik úttörője, Vitányi Iván (1972, 1973, 1995) is abból indul ki, hogy a mindennapi ember magatartását, tevékenységét figyelve két lényegi mozgató rugó mindig jelen van: a generativitás és a kreativitás. Mellőzve a hosszas történeti visszatekintést, e fogalmakat úgy tekintjük, mint az emberek elidegeníthetetlen sajátját (generativitás), illetve „ha bárki bármit tesz, az kreativitás és kultúra”. (Sir Roy Shaw, 1980)

Vitányi összefoglalásában: „A kreativitás nem egyetlen tulajdonság (ami vagy van, vagy nincs), nem is csak valamilyen tulajdonságok összessége, hanem az egész emberi tevékenység, emberi lét egyik alapvető, lényegi és ontológiai aspektusa, minden ember elidegeníthetetlen, „nembeli” tulajdonsága. A sajátos emberi kreativitás tesz bennünket emberré. Ilyen értelemben a kreativitás fogalma egyaránt tárgya a filozófiai antropológiának, a szociológiának, a szociálpszichológiának és a pszichológiának.” (Vitányi, 2003) Ezt a felfogást ötvözzük a kritikai gondolkodással, amely segít bennünket az elemzésben, az értékelésben, a következtetések levonásában, ugyanakkor lehetőséget kínál az interpretációra és annak eldöntésére, mit fogadjunk el és mit cselekedjünk.

Ha a megnövekedett szabadidő társadalmi méretűvé válik, beteljesül összefonódása a kreativitással, az individualizációval, a professzionalizálódással, más oldalról valóságos értelmet nyer az egész életen át tartó tanulás, az élet minőségének folyamatos javítása, az egészséges élet esélyeinek tudatos növelése, az életkor meghosszabbodása stb.

Milyen jó gyakorlat (best practice) kapcsolható ide?

Az élmény-gazdagság, a szaktudás és az eladhatóság. Ha a Nemzeti Fejlesztési Stratégia Turizmusfejlesztési előterjesztését olvassuk, hasonló felhívással találkozunk: „Élményben utazunk”; „Barátságos profizmus”; „Talpára áll a piramis”.

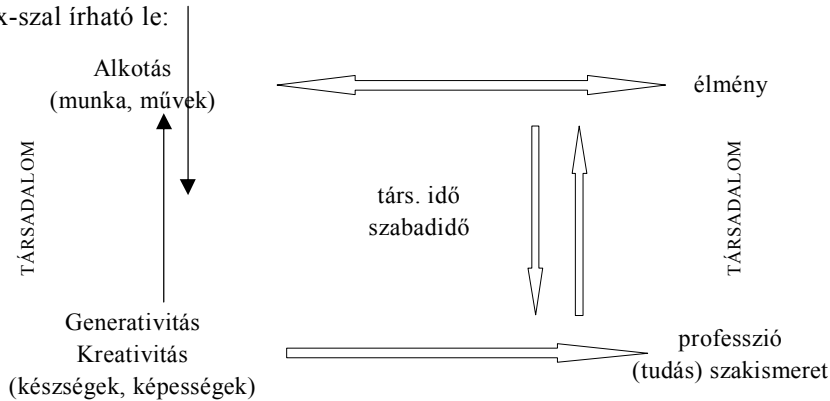
Az említett ’jó gyakorlat’-ok mindegyike több fokozatú és dimenziójú, hiszen a folyamat társadalmi hatása megkerülhetetlen.

Az élményről a különböző tudományterületek képviselői eltérően vélekednek, döntően a befogadói magatartással társítják. Az egyes művészi irányzatok mintájára a mindennapokban akkor beszélünk élményről, ha annak különlegessége lenyűgöz bennünket, és további felfedezésekre ösztönöz. Kíváncsivá, érdeklődővé tesz bennünket az újdonság, az érdekesség megismerése. Az élmény cselekvéssé alakul bennünk, gazdagítja kreativitásunkat, fantáziákat, igyekszünk megformálni, kifejezést adni a tudatos és az ösztönös tapasztalásainknak. Az élmény egyszerre megismerés és értékelés, válasz a külvilág és belső motívumaink által keletkezett cselekvéseinkre, alkotásainkra. Ebből adódóan az élmények sokasága magatartásunk, önmeghatározásunk része az érzések és tapasztalatok ötvözete, kritika és önkritika, ugyanakkor cselekvéseink motorja is.

Ha az életmód, életvezetés szempontjából értelmezzük az élmény fogalmát, benne felfedezzük szabadságunk érvényesülésének útját-módját, amely megkülönböztet bennünket másoktól, egyedivé teszi megoldási módjainkat, ítéleteinket, döntéseinket, egész cselekvésünk rendszerét. Bennünk az értékek viszonylagosak, formálhatóak, s épp az élmények hatására az örömök és bánatok, a sikerek és kudarcok átmenetiek, pillanatnyiak.

Amikor alkalmazkodunk a külvilághoz, elfogadjuk, hogy az élet objektív törvények szerint alakul, belső logikája mindenütt azonos, ami az egészhez képest egy változat, önmagában egész, ezért a személyes életünknek saját filozófiája van, amely belesimul az egyetemes tendenciákba. Az ideálok átértékelődtek, a valóság elidegenedett az embertől, az emberi tudástól, s hiábavalónak bizonyul minden morális szándék az egyeztetésre, az ellentmondás feloldására. Az eszmék, az illúziók védelmére, s egyben a személyiség integritásának megőrzésére újabb és újabb eszközöket keres az ember, s ezt a 21. században a globalizáció, a digitalizáció, a szabadidő ipar és társadalom kiépülése és működése eredményesen támogatja. Az anyagiasság, a hasznosság mellett újból előtérbe kerül az egyéni érdek, a boldogulás, az eredményesség, a sikeresség fogalma, elérhetőségének vágya. Ebben a felfokozott önmegvalósítási, egzisztenciális „tülekedésben” jó eséllyel indulnak azok, akik a szabadidő-társadalom megvalósításának útját a foglalkozások és szerkezetük, az időfelhasználás átalakulásában, valamint a jó közérzet általános életvezetési elvének érvényesülésében látják. Melyek ennek egyéni útjai, módjai? Biztonsággal állíthatjuk, ilyen a szabadidő felhasználásának új paradigmája, amely az életvezetés alapjává a változatos tevékenységek rendszerét és a foglalatosságok intenzitásereőségének növelését társítja, mert a magatartásmód változásában jelentős szerepet kap a kreativitás, a flexibilitás és az innováció.

Az elméleti megközelítések és a jó gyakorlatok alapján a jövőképünk az alábbi mátrix-szal írható le:

A mátrix 4 pontjához azonosságok és különbözőségek társulnak, amelyek szintjei: maga a cselekvő ember, a tevékenysége, a tárgy, amire az egyén készítetése irányul és az objektiváció, amely a folyamat eredménye.

Ha a dimenziók felől közelítünk, bizonyos mennyiségi elemek (pl. társadalmi viselkedés, szokások, habitus, konstruktivitás stb.) és minőségiak (értékek, innováció, autonóm alkotások stb.) rajzolódnak ki, amelyek szélessége és erőssége (terjedelme és dinamikája) az egyén számára rendelkezésre álló szabadidőtől függ. A társadalmi időben végzett munka mennyiségének csökkenése mögött az a szerkezetváltás rejlik, hogy a professzionális szaktudás megszerzéséhez és gyakorlásához mind több és folyamatos tanulásra van szüksége az egyénnek, emellett új tudásokra tesz szert, valamint testi, szellemi és lelki erejének kondicionálása érdekében újabb és újabb rekreációs, egészségmegőrző programokat kell beépítenie életvezetésébe a sikeresség, az eredményesség érdekében.

A cselekvő ember képességeit három területen képességgé fejleszti a jó teljesítmény érdekében, azaz a célokat, az emberi és az intellektuális szinteket mozgósítja a

sikerért. Ezek a kompetenciák (a tervezéstől, rugalmasságtól a konfliktuskezelésig, empátiáig, az elemzőkészséig, kreatív gondolkodásig) nagyon hangsúlyosak a változásfolyamatokban: az életminőség javításának elidegeníthetetlen részei. Az életmód- és szabadidő kutatásokban – részben a kor divatjához igazodva – különös hangsúlyt kapnak olyan területek, mint a táplálkozás, az amatőr/szabadidő sport helyzete, szerepe és a rekreáció új formája, a wellness.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a cselekvő ember hétköznapi beszédében (az ún. 'kis narratívák'-ban), szokásaiban, generativitásában többnyire olyan eredményt ('alkotást') hoz létre, amelyben döntően cselekvési kompetenciáira támaszkodik (kezdeményező-készség, odafigyelés, önfegyelem, rugalmasság). Az így létrejött objektíváció folklorisztikus, amit a tömegkultúra és tömegipar tovább erősít, sematizál. Ennek felelnek meg azok a divat (minta) követő 'kis' mozgalmak, mint pl. a világméretűvé terebélyesedett fogyókúra, fitness-őrület a jóléti országokban. Ha az egyén a generatív képességei mellé a kreatívakat is mozgósítja (empátia, önbizalom, elemzőkészség, komplexitás), átléphet a mennyiségi fokozatból a minőségibe, létrejöhet az alkotás. Esetünkben az egészség, tudatos táplálkozás, sport és kikapcsolódás értelmet nyer: az élelmiszerek tudatos kiválasztása, mennyiségének fizioológiai szükséglet szerinti bevitele, az önfegyelem, a rendszeresség, a rugalmasság stb. megalapozzák más területek, így a szabadidőben végzett sportolás és az aktív pihenés igényét és lehetőségét.

Időháztartásunk kialakításában pozitív szerepe van a szabadon felhasználható időnek, amely jelentősen hozzájárul személyiségünk sokoldalú fejlődéséhez, teljesítményeink sikerességéhez. A leisure és a flow állapota akkor valósul meg, amikor tudatosan válogatunk a felkínált lehetőségekben, mindig összekapcsoljuk a fejlesztő és az örömszerző funkciót és a kritikai gondolkodásunk segít a tevékenységek közötti arányok kialakításában.

A paradigmaváltás akkor valósul meg az életmódban, amikor megváltozik a cselekvő ember tevékenységének iránya, tárgya, és az így létrehozott objektíváció sokkal inkább tükrözi alkotója szándékát, tudását, mint korábban.

Az életmódváltás lehetőségei

A különféle technikákon alapuló hazai életmód- és szabadidő felvételeknek az utóbbi időben jellegzetes és rendszeresen visszatérő megállapítása, hogy a megkérdozett lakosságnak az a töredéke, aki a pihenést, a kikapcsolódást és a szabadságot fontos életvezetési módnak tekinti, nagyon megosztott. Vonatkozik ez a rekreáció fajtáira, de különösen a pihenésre szánt, egybefüggően eltöltött idő mennyiségére. Számadatok idézése, elemzése helyett ebben a dolgozatban inkább a tendenciákról érdemes szólni. Ahogyan a gazdasági, társadalmi átalakulás megváltoztatta a foglalkoztatottak arányát, a társadalmi idő felhasználásuk módosult, illetve gyökeresen megváltozott. Az első – időben a 90-es évek elejére tehető – dinamikus változást a robbanásszerű, tömegeket érintő teljes foglalkoztatás megszűnése, azaz a munkanélküliség megjelenése, és állandósulása jelentette. A munkavállalók első reakciói között nem a minőségi, innovatív megoldások váltak elfogadottá, hanem a mennyiségi: a biztonság, a munkahely megőrzése érdekében saját képességeik, terhelhetőségük végső határáig is képesek voltak elmenni, s ha mégis kudarcot vallott ez a stratégiájuk, sokan összeomlottak testileg, lelkileg. Belőlük kerültek ki a tartósan munkanélkülivé válók jelentős számú csoportjai. A felkapaszkodók, az ún. túlélő típusok számára – több hullámban – a szabadpiac, a vállalkozói világ keltett remé-

nyeket. Mára kialakult és letisztult a kép. Csak azok tudtak talpon maradni, eredményeket elérni, akik képzettsége, rugalmassága és a piaci esélyek olyan terepet biztosítottak, ahol fokozatosan megvethették a lábukat és motiváltak maradtak. Közülük néhányan kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, valóságos karriert futottak be.

A leszakadók tábora viszont jelentősen másképp formálódott Magyarországon, mint azt a jóléti társadalmak anómia jelensége alapján feltételeztük. Ennek okai több szempontból figyelemre méltók és befolyásolják a jövőt. A nagyszámú, szinte egyidőben munkanélkülivé válók társadalmi jellemzői közül néhány azonosságra érdemes felfigyelnünk: döntően azok váltak esélytelenné, akik aluliskolázottak, elmaradt térségben élnek, s maguk, illetve családjuk számára olyan hátrányokat halmoztak föl, amelyet semmilyen szociális és oktatási, képzési, munkaerőpiaci ellátórendszer nem képes felszámolni.

A lecsúszás, a kirekesztődés tehát drámai gyorsasággal, és többnyire tartósan meghatározta a lakosság egyharmadának életét. (Felfogásom szerint, ha egy 4 tagú családot, mint legkisebb szociológiai egységet vizsgálom, akár egy személy munkanélkülisége is nyomasztólag hat a környezetére, gazdasági terhet jelent, szélsőséges esetben a teljes elszegényedéshez vezethet, ebből következően a depriváció mértéke nagyobb a hivatalos méréseknél.)

A szerencsésebbek, ahogyan megkapaszkodtak, ismét a korábbi védekező mechanizmusait kezdték működtetni: saját szellemi, fizikai erejük kizsákmányolása árán igyekeztek életszínvonalukat megtartani, esetleg némileg javítani. Ebben a körben kezd értelmezhetővé válni a fogyasztói, a szabadidő-társadalom kifejezés. Megjelennek azok a tevékenységek, idő-felhasználási formák (speciális sportok, téli-nyári szabadság, hosszított hétvégi pihenés stb.), amelyek nem egyszerűen az egyén belső szükségletéből, hanem a társadalmi elvárásokból, a környezet által megkövetelt viselkedésformákból, egy-egy foglalkozáshoz tapadó előítéletekből fakadnak és folyamatos nyomásként nehezednek az individuumra.

A hazai társadalmi-gazdasági viszonyokat elemezve és a jóléti országok életmódjával összehasonlítva nem csupán az a különbség, hogy nálunk a középosztály kiépülése még mindig formálódóban van, nem is az a tény, hogy az itt kialakuló gazdagok világa sokkal jobban elkülönül a felső-középosztálybeliektől, hanem az, hogy a fogyasztás minősége sokkal alacsonyabb színvonalú. Ez a „quasi” egzisztenciateremtés, ahol a felemelkedés megítélése jobbra külső jegyekre épül (pl. a ’jól öltözöttség’, a nagy autó, a legújabb mobil és laptop stb.), s amit egy kisebb üzleti sikertelenség már veszélyeztet(het), ahol nincs elég innováció a folyamatos megújulásra, a kísérletezésre, és nincs szellemi, anyagi tartalék a hosszú távú célok megvalósítására. Amíg a szükségletek ésszerű és dinamikus kielégítésének háttérében zömében több ember megfeszített munkája, többlet-vállalása áll, ameddig a pihenés, a rekreáció luxusnak számít, addig nehéz a jövőt úgy elképzelni, mint a személyiség kiteljesedésének térbeli és időbeli egységét, harmonikus működésének alapfeltételét.

Még egy momentumra hívnám föl a figyelmet. A szabadidő használata, a fogyasztás minősége összefügg az egyén munkakultúrájával a fogalom legtágabb értelmében. Azok, akik már kikerültek a munka világából, vagy akiknek esélye sincs, hogy bekerüljenek, nemcsak a társadalmi időfelhasználásban nem szereznek tapasztalatot, hanem esetlegessé válik a fogyasztásuk; és szabadidejük, bár korlátlan, mégis az egyik leg súlyosabb korlátja az életüknek.

Mindezeket tudva és figyelembe véve az elkövetkezendő évtizedekben gyökeres életmód, életminőség változásra számíthatunk. Felméréseink alapján úgy körvona-

lazható a jövő, hogy kialakul a társadalomnak egy olyan 15-17%-os rétege, akik a hivatásuk magas szintű gyakorlásán túl elsajátítják a szabadidő felhasználásának többféle módját és beépítik mindennapjaikba, az életvezetésükbe. Így nyer valóságos értelmet a kulturális turizmus (város-látogatások, kastély programok, borutak stb.), a szabadidő sportok, az egészség megőrzését szolgáló gyógykúrák, különféle terápiák és a wellness. 'Jól lenni' nem egyszerűen annyit jelent, hogy fiziológiailag különös felüdüléssel, regenerálódással ösztönözzük szervezetünk hatékony működését, általános jó közérzetünk tartóssá válását, hanem azt is, hogy olyan szakmai, szellemi kihívások érnek, amelyeket hosszú időn át képesek vagyunk magas színvonalon, önfeledten végezni.

A folyamatban a társadalmilag elfogadott értékek közül kiemelt szerepe van olyan tulajdonságoknak, mint a rugalmasság, mozgékonyosság, innováció, a felelősségvállalás, a tudás. Csak ezek fejlesztése és társadalmi elismertsége alapozhatja meg felzárkóztatásunkat azokhoz a világtrendekhez, amelyek kihívásaira (globalizáció, digitalizáció, tudásalapú- és információs társadalom stb.) ma még csak részleges válaszaink vannak, ha vannak.

A középosztály megerősödésének záloga a magyar oktatási és szakképzési rendszer teljes átalakítása, mely folyamat elindult, s amelyből egyetlen elemet hangsúlyoznánk: az idegen nyelvek használatának fontosságát. Azok a prognózisok, amelyek az élmény- és kulturális turizmus általánossá válásáról, a szabadidő mértékének és érdemi eltöltésének lehetőségeiről szólnak, feltételezik, hogy az érintettek kapcsolatteremtésének nincs sem társadalmi, sem gazdasági, de kommunikációs akadály sem. Olyan változások jósolhatók, ahol az emberek közötti viszonyokat a különböző kultúrák ismerete és lényegének elfogadása motiválja, ahol a társadalmi szolidaritás, az egyéni képességek kiteljesítése és a személyiség szabadsága az alapértékek közé tartozik nem csupán verbálisan, hanem a magatartásmódban. (Arányuk a társadalom 25-27%-át jelentik.)

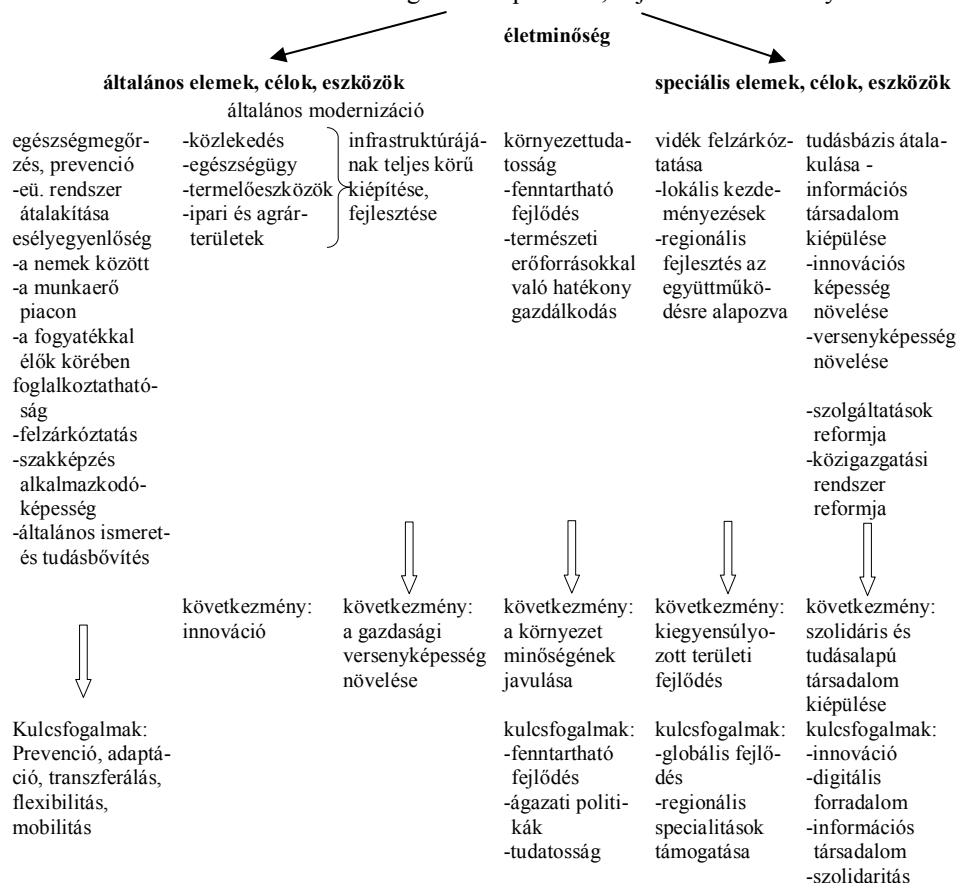
A szűk keresztmetszetű, zárt életpályák, terek helyébe egy olyan dinamikus szerveződő életvezetési modell épül be, amely biztosítja, hogy az egyén megtalálja azokat a foglalatosságokat, amelyek túlmutatnak a létfenntartása szükségességén és biztosítják a kezdeményezés, a vállalkozás örömeit, segítik a megismerés határainak kiterjesztését, lehetőséget adnak arra, hogy belefeledkezzenek „az élet élésébe”. Döntően a sikeres szemléletváltáson múlik, akarunk-e másképpen, más minőségben cselekedni, gondolkodni, végső soron – élni. Van-e elég kreativitás bennünk céljaink eléréséhez? Ezzel a kérdéssel ismét visszakanyarodtunk mondandónk kiindulásához: az alkotóképesség jelentőségének és folyamatos fejlesztésének társadalmi méretű elismerése és követelménye segíthet bennünket abban, hogy eredményesek legyünk.

Eddig azokról szóltunk, akik sikeresen alkalmazkod(hat)nak, akikre úgy tekintünk, mint a társadalom gazdagodását szolgáló autonóm, szakértői csoportokra, akik a fejlődés motorjai.

Miként gondolkodunk a leszakadó, a társadalmilag, gazdaságilag kirekesztettekről? Az alapintézmények (szociális, oktatási, egészségügyi) reformjának, hálózatának kiépítésén túl olyan infrastruktúra biztosítására van szükség, ahol értelmet nyer az élet minőségének fogalma.

Modellezve az eddig elmondottakat:

2. sz. ábra: Az élet minőségének alapelemei, fejlesztésének irányai

A minőség absztrakció csupán, nekünk kell időről-időre új tartalommal megtölteni. Az egyéni és a társadalmi célok összehangolása olyan követelmény, ahol a szubjektív vágyak elérhető közelségbe kerülnek, ha a belső késztetések, elvárások a külső feltételrendszerekkel, intézményekkel, infrastruktúrával találkozási pontokra lépnek, ösztönzőleg hatnak.

Így válik értelmezhetővé a kulturális turizmus alapeszméje, azaz a műalkotások, a látvány, az élmény a tudást új alapokra helyezi: középpontjában az állandó fejlődés áll, amelynek ismeret- és képességjellegét egyensúlyba kell hozni. Ehhez olyan kompetencia alapú tervezés szükséges, melyben egyesülnek a különféle kompetenciák, a műveltség és a szakértelem.

A kulturális turizmus célja a szociális kompetenciák, az együttműködés, a tudás közös megszerzésének és megosztásának lehetősége, hatékony szervezése, elmélyült befogadása. Ezt szolgálja az a professzionalizálódás, amely az átalakuló tudásbázisra, a hatékony érdeklődés felkeltésére és a motiválásra épít.

Irodalom

Almási, Miklós (2000) Az Internet meg a többiek. In: Korunk 4. sz. 17-22.
 Bourdieu, Pierre (1978) Nyelv és társadalmi nem. In: Replika 2001. 45-46.
 Bourdieu, Pierre (1991) „Minek legyek normális?” Nyelvi identitásgyakorlatok külön lányok körében. In. Replika 2001.

- Bourdieu, Pierre (1991) *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge, Polity
- Bourdieu, Pierre (1992) *Les Regles d l'art*. Édition du Seuil, Paris
- Csikszentmihályi, Mihály (1996) *Creativity. Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Harper Collins Publishers
- Csikszentmihályi, Mihály (1998) *És addig éltek, amíg meg nem haltak*. Kulturtrade
- Godbey, Geoffrey (1999) *Leisure in your Life. An Exploration*. 5th ed. State College, Pa. Venture
- Kohut, Heinz (1977) *The Restauration of the Self*. International Universities Press, New York
- Nyíri, Kristóf (2001) (szerk.): *A 21. századi kommunikáció új útjai: Tanulmányok*, Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézete
- Nyíri, Kristóf (2001) (szerk.): *Mobil információs társadalom: Tanulmányok*, Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézete
- Nyíri, Kristóf (2001) *The Picture Theory of Reason*, In: Brogaard, B., Smith, B. (szerk.), *Rationality and Irrationality*, Wien, öbv-hpt
- Panofsky, Erwin (1997) *Essai d'iconologie*, Gallimard, Paris
- Pieper, Josef (1952) *Leisure: the Basis of Culture*. Pantheon, New York
- Rogers, Carl, R. (1961) *On Becoming a Person*. Houghton-Mifflin, Boston
- S. Nagy, Katalin (1983) *Művészet-szociológia-közönség*. Múzsák K.
- Sir Roy Shav (1982) *Why the Arts and Education need each other [speech]* Arts Council
- Vitányi, Iván – Sági Mária (2003) *Kreativitás és zene*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Vitányi, Iván (1972) *A közérthetőség struktúrája*. In: Szerdahelyi István (szerk.) *Művészet és közérthetőség*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Vitányi, Iván (1973) *Semiotics of Standard Musical Language*. In: *Proceedings of the 1st international congress on semiotics of music*. Beograd – Centro di Iniziativa Culturale, Pesaro
- Vitányi, Iván (1995) *A társadalom logikája*. Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press
- Willis, Paul (1978) *Profane Culture*. Routledge and Kegan Paul, London.